

Fläski ja lamppafioli

Turun murteen ruotsalaislainojen tyylipiirteistä¹

FT Maija Grönholm

Turku

Turun murretta pidetään sekakoosteisena murteena. Lounaismurteisen pohjan lisäksi siihen ovat jo vuosisatojen ajan antaneet leimansa hämäläismurteiden ja myöhemmin myös suomen yleiskielen vaikutus. Lisäksi Turussa on jo vuosisatoja asunut suomen- ja ruotsinkielistä väestöä rinnakkain, mikä on aiheuttanut vuorovaikutusta kielten välille, erityisesti lainaamista ruotsista suomeen päin. Tällaisen suunnan taustalla on luonnollisesti koko kieliyhteisö, jonka normit ja arvostukset määräävät muutosten suunnan.

Kieliyhteisössä vallitsevat asenteet ja käytösnormit heijastuvat myös lainasanoista ja niiden merkityksenmuutoksista. Mielenkiintoista on tarkastella erityisesti lainasanojen merkitykseen sisältyvän arvostuksen muutoksia suhteessa ruotsalaiseen vastineeseensa, koska tiedetään, että erikoisia tyyllisävyjä, sekä korkeampia että matalampia, viestittämään otetaan herkästi juuri lainasanoja, kun vanhat sanat kuluvat ja menettävät aikojen myötä normaalista poikkeavat sävyt.

Kun ruotsinkielinen vähemmistö oli pitkään suomenkielisiin nähden kulttuuriltaan kehittyneempi ja yhteiskunnallisesti hallitsevassa asemassa, se aiheutti sellaisten sanojen lainaamista, joilla voitiin ilmentää korkeampaa statusta ja luoda tyyllivahteita oman sosiaaliluokan ulkopuolelle (vrt. Regnéll 1974: 44; Rössler 1979: 41). Esim. *sleeparti* 'rekiretki', *frisörska* 'kampaja' tai *kamkofta* 'kampausviitta' -lainojen käyttö viittaa puhujan pyrkimykseen korkeampaan sosiaaliseen tasoon. Oli aikaisemminkin käyty reellä ajamassa, mutta lainasanalla saatiin aikaan hienempi tyyllivivahte tietystä vapaa-ajan harrastuksesta, jota erityisesti ruotsinkieliset nuoret Turussa harrastivat.

Tällaiset arvostukseltaan nousseet lainat ovat usein myös tarpeellisia, lännestä päin tulleiden uusien käsitteiden nimiä, novaatioita, ja on selvää, että uutuudet jo sinänsä loivat hienompia tyyllisävyjä, esim. *parasolli* 'päivänvarjo', *sentraali* 'puhelin-keskus', *potforit* 'päällyskengät' ja *poorvaunu* 'raitiovaunu'.

¹ Artikkelin perustuu hieman täydennettynä Yleisradiossa 22.2.1989 esitettyyn Kielikorva-ohjelmaan.

Uutuuksien ohella on kuitenkin lainattu runsaasti myös sellaisia sanoja, joille Turun murteessa on ollut entuudestaan nimitys tai jopa useampia nimityksiä. Tällaisten ns. turhien lainojen olemassaolo johtuu pitkään jatkuneesta ja hyvin kiinteästä vuorovaikutuksesta kielten välillä - todennäköisesti myös melko tavallisesta monikielisyydestä ja sekakielten olemassaolosta (ks. Grönholm 1988: 22-24). Esim. *kusini* 'serkku' -lainalla on ilmennetty korkeampaa tyyllisävyä verrattuna *serkkuun* tai *orpanaan*, samoin *tampurilla* verrattuna *porstoon* tai *löökillä* verrattuna *sipulaan* (Grönholm 1988: 323-324). Mielenkiintoista näissä on se, että *porsto* ja *sipulakin* ovat ruotsalaislainoja, mutta vakiintuneina ja vanhempina niiden korkeampi tyyliarvo on neutraalistunut. Usein käy niin, että kun lainat vakiintuvat kohdekieleensä, ne menettävät positiivisen tyyliarvonsa. On oletettavissa, että sellainenkin ruotsalaislaina kuin *talrikki* 'lautanen' on alun perin ollut positiivisesti latautunut uusi synonyymi omaperäisen lautasen rinnalla (ks. tästä Airila 1940: 90). Hauska esimerkki on myös *kerstuuki*, jonka vanhat murteenpuhujat luulevat olevan selvää suomea. Vain uudemman *förkkeli*-lainan he mieltävät ruotsista omaksutuksi ja arvoltaan positiivisemmaksi kuin *esiliinan*.

Korkeampi tyyllisävy leimaa monia muitakin jokapäiväiseen elämänmenoon kuuluvia ja keskeisiä perhe-elämän ruotsalaislainoja, esim. *pruuri* 'veli; ystävä', *jästi* 'hiiva', *tokruusu* 'malva', *lintata* 'kapaloida; sitoa' ja *meslinki* 'tuhkarokko'. Erityisesti monilla ruokiin ja juomiin liittyvillä nimityksillä on haluttu luoda perheen ruokataloudesta tasokkaampi leima kuin se olikaan. Kotona ei enää aina leivottu, vaan käytiin ostamassa *pakarilta pullaa*. Vakjinnuttuaan *pulla* on saanut rinnalle vielä hienomman *lonkan*, ja se vuorostaan vakiinnuttuaan vielä hienomman *ankkastokan*, *fleetan* ja lopulta *länktin* tai *ländin*. Oli myös paljon hienompaa puhua *haaverso-pasta* tai *linkonasyltistä* kuin *kaurakeitosta* ja *puolukkahillosta*. Myös rahvaan ruokapöydässä harvoin nähty palvattu lampaanreisi *lamppaftoli* on positiivinen tyyllisävyiltään, kun taas *fläski*, jota sentään voitiin syödä joskus arkenakin, on tyyllisävyiltään neutraali. Korkeampia tyyllisävyjä ja vihjettä paremmasta tasosta voitiin viestittää myös painottamalla sanaa ruotsalaisittain, esim. *fri'sörska*, tai käyttämällä vaikeammin äännettäviä rinnakkaismuotoja (ks. Grönholm 1988: 324-325). 'Ajokoira' merkitsevä *stööväri* oli hienempi variantti kuin *tööväri* tai *teeväri*.

Ruotsalaislainojen tyylinmäärittelyssä täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että mainitsemani korkeammat tyyllisävyt kuuluvat tällä hetkellä enää vähän vanhempien henkilöiden puheeseen. Vaikka nuoret käyttäisivätkin vielä samoja sanoja, ovat ne heidän kielessään sävyiltään vanhahtavia. Esim. *pirssipiili* saa humoristisen sävyn *taksiauton*

rinnalla. Samoin *mamma* tai *pappa* ovat varmasti olleet alun perin sävyiltään positiivisia ja lämpimiä, hienompia kuin vanhemmat sanat *äiti* tai *isä*, mutta kun merkitykset ovat yleistyneet nuorilla 'äidistä' ja 'isästä' 'isoäidin' ja 'isoisän' kautta yleensä 'vanhaksi naiseksi' tai 'vanhaksi mieheksi', ovat myös sävyt neutraalistuneet ja lopulta muuttuneet humoristisiksi.

Lainasanoja voidaan käyttää myös normittaviin tehtäviin, leimaamiseen ja pilkan-tekoon. Erityisesti on kasaantunut halveksivia haukkumasanoja kuvaamaan ihmistä, joka jollakin tavalla poikkeaa keskiverrosta tai normista. Varsinkin esteettisistä käsityksistä poikkeava ulkonäkö tai ruma liikehdintä ovat olleet pilkan kohteena, samoin kuin ikävinä tai epäsuotavina pidetyt luonteenpiirteet tai sairaalloinen tila. Tällaisia ovat liikkumista merkitsevät *klonkata*, *klompata*, *klenkata*, *klomppakontti*, *flinttakinttu*, *flaatustaa* ja affektiiviset ihmiseen viittaavat *haaso* 'vanhasta, raihaasta, us. resuisesta naisesta', *flikantrontti* 'laiskasta ja us. lyhyestä tytöstä', *pleto* 'suulas' ja (*äijän*)*kräffeli* 'vanhasta kuivettuneesta äijänkäppyrästä'. Myös hashtaneeseen viittaavia haukkumasanoja on kaikissa kieliyhteisöissä. Lainat kuten *honkkeli*, *fiirahtanut* tai *viiro* ovat tässä aihepiirissä myös Turun murteessa runsaasti edustettuina.

Lainasanoja on hyödynnetty myös kasvatuksellisiin tarkoituksiin; niillä on voitu ilmentää käytöksen suotavuutta tai epäsuotavuutta (ks. tällaisista myös Coseriu 1979: 43). Esim. laiskuus ja juoruilevuus ovat olleet normittamisen kohteita. Tähän aihepiiriin lainatuista sanoista voi päätellä, että kova työnteko ja työkuntoisuus ovat olleet korkealle arvostettuja; huonot työkalut kuten *krapelivehje* tai *puukonkrapa* halveksittuja. Käytöstä normittavien sanojen joukosta erottuu myös ryhmä, joka kuvaa ihmisen suhdetta alkoholiin ja ruokaan. Liikakäyttö on ollut kumpaisenkin yhteydessä epäsuotavaa, ja sellaisilla sanoilla kuin *fööris*, *pöffelis* 'juovuksissa' tai *trumffata* 'tunkea itsensä täyteen ruokaa', on ilmenetty tällaisia asenteita.

Seksuaalisen normin perusteella poikkeavien ihmisten haukkumasanoja on Turun - murteessa sekä naisista että miehistä, vaikka joissakin muissa kielissä ja yhteisöissä etupäässä vain naisista. 'Kevytkenkäistä naista' haukuttiin mm. *fliisuksi* ja avioliiton ulkopuolisessa suhteessa elävää miestä *honkiksi*. Negatiivista asennetta kuvaavat myös puhujan omaan ryhmään kuulumattomat ihmiset; tällainen erotteluperuste voi olla kieli, kansallisuus tai rotu. Pejoratiivisia ovat esim. Turun murteen 'ruotsalais-ta' merkitsevä *svenski* samoin kuin verbi *svenskata* 'puhua ruotsia'.

Pejoratiivistumista vahvistava tekijä on ollut myös vieraasta kielestä tuleva ja selvästi tunnistettava äännepiirre. Se on voinut tuntua ilmaisukykyisemmältä ja sillä on voitu ilmentää voimakkaitakin tunnelatauksia, niin negatiivisia kuin positiivisiakin. Erityisesti kahdella konsonantilla tai *f*:llä alkavat sanat (Grönholm 1988: 319) ovat sopineet normittaviinkin tarkoituseriin helpon tunnistettavuutensa vuoksi. *Prällätä* 'mellastaa juovuspäin', *prittakitti* 'suulas ihminen', *kleuso* 'suuta soittava ihminen' ja *floosuttaa* 'huohottaa' ovat esimerkkeinä negatiivisesti latautuneista sanoista.

Kirkolliset termit ovat myös aluetta, jossa merkitysten tiedetään joskus liukuvan herkästi matalampaan tyyllisävyyn. Kirkkoon liittyvät aihealueet ovat olleet kunnioitusta herättäviä, ja jos joku on uskaltanut siirtää sanan kirkollisesta käytöstä uuteen maalliseen yhteyteen, on se varmasti aluksi herättänyt hyvin affektiivisia ja koomisia sävyjä. Esim. Turun murteessa tunnettu *alventti* ilmauksessa *verän päi alventti* 'lyön päin naamaa' on siirtynyt 'adventista' 'kasvoja' merkitsemään (ks. Sivula 1986: 22; Grönholm 1988: 311). Samanlaisen teho vaikutuksen on luultavasti saanut aikaan myös *krismata*, joka merkitsee 'lääppimistä', esim. *neek krismavat tual ... nee on kraaripari*. Vanhana kirkollisena terminä ruotsin *crisma* on merkinnyt 'voitelemistä pyhällä öljyllä'. Merkityksen siirtyminen seurustelun yhteyteen on voinut olla syntyäkanaan jopa uskallettu.

Turun murteen laaja ruotsalaisperäinen sanasto ja sanojen erilaiset tyyllisävyt ovat olleet puhujille ehtymätön lähde viestittää kuulijalle myös omia asennoitumisiaan ja syvimpiä tuntejaan: sellaiseen ei neutraalissävysisempi yleiskieli olisi yhtä hyvin sopinut.

LÄHTEET

AIRILA, MARTTI 1940: Johdatusta kielen teoriaan I-III. Porvoo - Helsinki.

COSERIU, EUGENIO 1979: Sprache, Strukturen und Funktionen. 3. durchgesehene und verbesserte Auflage. Tübingen.

GRÖNHOLM, MAIJA 1988: Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa. Åbo.

RÖSSLER, GERDA 1979: Konnotationen. Untersuchungen zum Problem der Mit- und Nebenbedeutung. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 29. Wiesbaden.

SIVULA, JAAKKO 1986: Sanat väistävät. Länsimäki (toim.), Sanalla sanoen s. 20-

27. Juva.